

УДК 069.7.161.1+045.312

І. О. Яковець, О. Л. Храмова-Баранова

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНЕ ТА МИСТЕЦЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ 1960–1980-х РОКІВ: ЕВОЛЮЦІЯ МУЗЕЙНОЇ ФОРМИ

Стаття присвячена дослідженню музейної форми як підсистеми культури. Розглянуто період розвитку музею 1960–1980-х років у контексті історико-культурного та художнього середовища; початок сучасного етапу формування музеєзнавства як наукової та навчальної академічної дисципліни. Він характеризується музеєзнавчими дослідженнями поза стінами музею – у науково-дослідних інститутах, університетах тощо. Показано внесок А. Разгона, М. Рубінштейна. Проаналізовано питання створення Міжнародного комітету з музеології, представлено наукові дискусії щодо пріоритетних функцій музею, дослідження різних видів музейної діяльності в роботах західних учених. Показано, що у країнах Заходу переважав емпіричний підхід до музеєзнавства.

Ключові слова: музей, еволюція, музеєзнавство, функція, види музейної діяльності, історико-культурне та мистецьке середовище.

Вступ. Нині музей як сучасна культурна форма приваблює дослідницький інтерес фахівців різних галузей соціального та гуманітарного знання. Історія, археологія, біологія, архітектура, педагогіка, соціологія, філософія, психологія, мистецтвознавство, культурологія вивчають його з різною метою і в різних аспектах. Але більшість досліджень виконано у тій галузі знань, яка у вітчизняній науці називається музеєзнавством, а в зарубіжній – музеологією (існують й інші точки зору), сутність якої визначає її інтердисциплінарність.

Дослідження сучасної музейної форми передбачає вивчення широкого кола питань, що стосуються як історії музейної справи і теоретичних проблем музеєзнавства, так і проблематики, пов'язаної з дослідженням музею як соціокультурного інституту і феномена культури, що актуалізується разом з розвитком музеєзнавства як науки у другій половині ХХ століття. Серед зарубіжних дослідників, які вивчали *феноменологію музею*, його функції і місце в просторі культури, найбільш відомими є К. Шрайнер (K. Schreiner), З. Странський (Z. Stransky), І. Бенеш (J. Benes), Е. Хюнс (E. Huhns), В. Хербст (W. Herbst), І. Корецький (J. Korek), І. Неуступний (J. Neustupny), І. Ян (I. Jahn), К. Поміан (K. Pomian), С. Пірс (S. Pearse), Ю. де Варін-Боан (H. De Varine-Bohan), А. Віттіан (A. Wittian), З. Жигульський (Z. Zygulski), Дж. Льюїс (G. D. Lewis), Д. Камерон (D. Cameron), К. Хадсон (K. Hudson), Т. Шола (T. Shola), Г. Осборн (H. Osborne), Ю. Ромедер (J. Romeder), Д. Вайлер (D. Wailer), Е. Александер (E. P. Alexander), Е. Хупер-Гринхилл (E. A. Hooper-Greenhill), П. ван Менх (P. van Mensch), Я. Долак (J. Dolak), О. Наварро

(O. Navarro), Р. Дюкло (R. Duclos). Авторитетними представниками радянського та російського *музеєзнавства* є О. Ванслова, М. Гнедовський, В. Грицкевич, Ю. Дукельський, А. Закс, Ю. Зинов'єва, І. Іксанова, Т. Калугіна, М. Каулен, І. Коссова, М. Майстровська, Н. Макарова, О. Мастеница, О. Медведєва, С. Некрасов, М. Нікішин, С. Пшенична, А. Разгон, К. Рибак, О. Сапанжа, С. Сотникова, Б. Столяров, А. Сундієва, М. Томілов, О. Труєвцева, Л. Шляхтіна, Т. Юренєва, М. Юхневич [1].

Однак низка робіт соціологічного, загальноісторичного, культурологічного, музеєзнавчого, мистецтвознавчого та філософського характеру містить матеріал, присвячений різним аспектам діяльності музеїв, що значно сприяє розкриттю досліджуваної теми.

Мета дослідження полягає в ґрунтовному аналізі процесів становлення і розвитку музейної форми періоду 1960–1980-х років в історико-культурному та мистецькому контексті. В дослідженні необхідно висвітлити початок сучасного етапу формування музеєзнавства як наукової та навчальної академічної дисципліни, проаналізувати питання створення Міжнародного комітету з музеології, наукові дискусії щодо пріоритетних функцій музею, дослідження різних видів музейної діяльності в роботах вітчизняних та західних учених.

Викладення основного матеріалу. Хронологічний період досліджуваної літератури (1960–1980-і рр.) переважна більшість науковців характеризує як час активного впливу міжнародної спільноти на розвиток музейних установ, науку про музейну справу, науку про музеї або більш вузько музейну теорію – таке розуміння музеєзнавства фіксує лише те, що лежить на поверхні зв'язку між науковою дисципліною й одним з її об'єктів – музеєм (нині в межах Міжнародної ради музеїв (ІКОМ) музеєзнавство отримало повне визнання).

Сучасний етап становлення музеєзнавства як наукової дисципліни починається саме в 1960-і рр. і пов'язаний з діяльністю вчених Радянського Союзу і країн Східної Європи. 1960–1980 рр. ознаменувалися міжнародними дискусіями з питань правомірності визнання музеєзнавства як самостійної наукової дисципліни.

Особливо важливими були дискусії, що проходили у 1960-х рр. в Німецькій Демократичній Республіці (НДР) та у Чехословаччині, результатом яких стають «Тези», де обґрунтовується необхідність виділення музеєзнавства в межах документальних дисциплін. Ця позиція знаходить подальшу розробку в роботі І. Яна «Музееведение как научная и учебная дисциплина». Виходять у світ й інші праці, формується мова музеєзнавства, яка закріплюється в словниках, визначають поняття «об'єкт», «предмет». Завдяки ЮНЕСКО музеєзнавство набуває офіційного міжнародного визнання. Формується мережа особливих музейних установ, музеологи об'єднуються в окреме професійне співтовариство. Словак З. Странський вперше розробляє розгорнуте визначення музеєзнавства й таке поняття, як «музейна цінність».

Чехословаччина стала першою країною, в якій музеєзнавство було внесено до державного реєстру наукових дисциплін.

Отже, у ці роки відбувається набуття музеєзнавством статусу самостійної наукової дисципліни. Музеєзнавство набуває офіційного визнання як самостійна галузь науки. Однак дискусії продовжуються, оскільки дослідники не мали єдиного погляду щодо специфічних проблем розуміння музейництва, яке межує з такими галузями, як: культурологія, мистецтвознавство, історія та інші.

Радянський Союз, до складу якого входила і Україна, також не стояв осторонь проблем, які обговорювало світове товариство. Так, радянський історик, музеєзнавець, доктор історичних наук, професор А. Разгон, який був учнем ще одного відомого історика М. Рубінштейна, утвердив музеєзнавство як наукову і навчальну дисципліну. Він створив навчальний посібник, заснував кафедру музейної справи при Академії перепідготовки працівників мистецтва, культури і туризму; першим у Радянському Союзі здобув учене звання «професор по кафедрі музейної справи».

У 1977 р. генеральною конференцією ІКОМ, що проходила в Радянському Союзі, було створено Міжнародний комітет з музеології (ІКОФОМ), який здійснював координацію теоретичних досліджень у цій галузі. Одним із засновників цього комітету виступив А. Разгон, який, до того ж, брав участь у розробці Міжнародного глосарію музейних термінів *Dictionarium museologicum*, виданого в 1983 і 1986 роках [2].

Спільно з німецькими музеологами А. Разгон керував підготовкою міжнародного проекту щодо написання книги «Музееведение: Музеи исторического профиля» [3], яка потім протягом багатьох років була основним підручником з музеєзнавства. Учений виступав з доповідями широкої проблематики на міжнародних форумах, друкував праці у виданнях різних країн [4–7]. А. Разгон розглядав музеєзнавство як самостійну наукову дисципліну, що вивчає процеси збереження соціальної інформації, пізнання світу і передачі знань та емоцій за допомогою музейних предметів, а музейну справу і музей – як соціальний інститут (його соціальні і освітні функції, форми реалізації в різних соціокультурних умовах).

В останні десятиліття життя професор багато сил віддавав розробці теоретико-методичних основ професійної освіти музеєзнавців, навчальної програми курсу «Музеєзнавство». Мав тісні взаємозв'язки з музейними працівниками країни, і, таким чином, є всі підстави говорити про формування наукової школи А. Разгона та використання його наукової спадщини для подальшого розвитку теорії і практики музейної справи в історіографії культури.

У 1960–80-і рр. теорію і методологію музейної справи розробляли А. Закс, С. Каспаринська, Д. Равикович [109; 134; 248]. У 1980–90-і рр. їхню справу продовжили О. Ванслова, М. Гнедовський, В. Дукельський, А. Сундичева, М. Юхневич [8–11].

Зазначимо, що в 1980-ті рр. в радянському музеєзнавстві основними функціями музею частіше називали збирання, документування і зберігання предметів, науково-дослідницьку діяльність, а також освітньо-виховну роботу. Сама проблема соціальних функцій музею була вперше поставлена в 1970–80-і роки Д. Равикович, А. Разгоном, Ю. Піщуліним. Дослідники не дійшли згоди щодо кількості музейних функцій та про те, які з них необхідно вважати пріоритетними. Наприклад, Ю. Піщулін і деякі інші дослідники вважали, що музей має дві функції – документування та освітньо-виховну. Інші, наприклад, Д. Равикович, додає третю функцію – організація вільного часу. Треті – І. Іксанова, А. Разгон – називали також функції зберігання, наукового дослідження та обробки колекцій.

Російський філолог і педагог О. Ванслова як основну соціальну функцію музею висуває функцію документування, яку розуміє надзвичайно широко і визначає, що саме вона формує систему цінностей, зокрема, музейних. Другою найважливішою функцією, дослідженню і розвитку якої вона присвятила багато років, вважає функцію освіти та виховання. Цій функції завжди надавали перевагу, проте довгий час вона існувала в спотвореному вигляді. Досить часто в музейній пропаганді, особливо за радянських часів, все насичено інформативністю та ілюстративністю.

Також розглядали такі довільні функції, як формування культурного рівня конкретних соціальних груп, формування культурного середовища певного регіону та творчих здібностей і громадської активності окремих соціальних груп [8].

Таким чином, зважаючи на те, що питання про соціальні функції музею не є новим для музейної справи, а більшість дослідників, які визнають як базові функції документування, освіти, виховання, інші ж функції вважають похідними від цих функцій, та враховуючи велику кількість публікацій за цією проблематикою, навряд чи його можна вважати остаточно вирішеним. В основі такого підходу лежить орієнтованість на музейний предмет як основу діяльності музею.

Заслуговує на увагу той факт, що у країнах Заходу переважає емпіричний підхід до музеєзнавства. Багато західних науковців не схильні визнавати музеологію наукою. Типовим представником такого підходу в США є В. Берні, що обмежує поле музеєзнавства вивченням і класифікацією музейних предметів і музейних колекцій. Автор заперечує специфічність музейної роботи і наявність у неї власної теоретичної основи. У Східній Європі з запереченням погляду на музеєзнавство як наукову дисципліну виступає І. Неуступний – дослідник, який одним з перших ще в 1950-і рр. розглядав у своїх працях проблеми музеєзнавства. З точки зору Неуступного, у музеєзнавства немає свого специфічного предмета і методу, і саме це унеможливорює вважати його науковою дисципліною.

Хоча на Заході переважають розробки за методикою конкретних напрямків музейної діяльності, наприклад, експозиційної, наукової, освітньої та ін., в окремих країнах розвиваються і теоретичні дослідження. Серед

західних музеєзнавців, які зробили найбільший внесок у розвиток цієї науки, варто назвати таких дослідників, як Е. Александер (США), Ю. Ромедер (Федеративна Республіка Німеччина), В. Софка (Швеція). Особливої популярності набула очолювана Дж. Льюїсом Лейстерська школа в Англії. Всесвітню популярність мають дослідження К. Хадсона, спрямовані, в першу чергу, на аналіз взаємодії музею і суспільства, а також ролі музею в сучасному світі, розробки теорії музейної комунікації канадського вченого Д. Камерона, публікації французького музеєзнавця Ж.-А. Рів'єра щодо теоретичного обґрунтування екомuzeології. У 1983 р. на Генеральній конференції ІКОМ у Лондоні формується як самостійний рух «Нова музеологія», основні гасла якої – інтеграція музею в навколишнє середовище, соціалізація музею.

Саме на Заході в останні роки все наполегливіше висувають вимоги до музею не просто реєструвати минуле, але використовувати його для того, щоб впливати на сучасний і майбутній стан конкретного суспільства (концепції «музею-форуму» Д. Камерона, «музею без кордонів»). У публікаціях деяких західних музеєзнавців сьогодні звучать тривожні і навіть песимістичні нотки щодо майбутнього цього інституту соціальної пам'яті (Е. Елліс, Дж. Пінна, С. Вейль та ін.).

Аналізуючи нинішній стан розвитку музейної справи, дослідники вказують на можливість виділення нового, сучасного, етапу розвитку музеєзнавства, що розпочався у 1990-ті рр., пов'язаного з аналізом процесу впровадження в музейну справу нових технологій – як інформаційних, так і організаційно-управлінських. Однак, істотно впливаючи на всі напрямки музейної роботи і займаючи сьогодні значне місце в музеєзнавчих дослідженнях, ці технології не змінюють і не повинні змінювати саму традиційну суть музейної діяльності, основні соціокультурні функції музею і його місію у сучасному суспільстві.

Отже, дослідження музею як феномена підсистеми культури є важливим і актуальним для дослідження не тільки музею, а й культури в цілому, оскільки культурні установи та інститути являють собою одну з форм її буття і можуть дати безцінний матеріал для аналізу способів існування і алгоритмів подальшого розвитку культури.

Список використаних джерел

1. Яковець І. О. Художній музей ХХІ століття: монографія / І. О. Яковець. – Черкаси: Видавець Вовчок Ольга, 2016. – 464 с. – Бібліогр.: с. 282–317.
2. Из истории музееведения // Российская музейная энциклопедия. – Режим доступа: http://www.museum.ru/rme/sci_hist.asp (дата обращения: 18.10.2014).
3. Разгон А. М. Музееведение как научная дисциплина / А. М. Разгон // Музееведение: музеи исторического профиля / под ред. К. Г. Левыкина, В. Хербста. – Москва, 1988. – 431 с.
4. Razgon A. M. Contemporary Museology and the Problem, in Sociological and Ecological Aspects in Modern Museum Activities in the Light of Cooperation With Other Related Institutions. (La muséologie contemporaine et le problème de la place

- des musées dans le système des institutions sociales, in *Aspects sociologiques et écologiques dans l'activité des musées modernes en coopération avec les autres organisations sœurs*). – Brno: Moravian Museum, 1979. – P. 29–37.
5. Razgon A. M. Multidisciplinary research in museology / A. M. Razgon // *Museological Working Papers*. – 1981. – No. 2. – P. 51–53.
 6. Razgon A. M. Museological Provocations 1979, in *Museology – Science or Just Practical Museum Work?* / A. M. Razgon // *Museological Working Papers*. – 1980. – No. 1. – P. 11–12.
 7. Razgon A. M. Research Work in Museums: its Possibilities and Limits / A. M. Razgon // *Possibilities and Limits in Scientific Research Typical for the Museums*. (Les possibilités et les limites du travail et de la recherche scientifiques dans les musées // Possibilités et limites de la recherche scientifique typiques pour les musées). – Brno: Musée morave, 1978. – P. 20–45, 99–127.
 8. Ванслова Е. Г. Динамика социальных функций советских музеев (по материалам экспертного опроса) / Е. Г. Ванслова // *Музееведение. Вопросы теории и методики*: сб. науч. тр. НИИ культуры. – Москва, 1987. – С. 25–40.
 9. Гнедовский М. Б. Музейная коммуникация как предмет музееведческого исследования / М. Б. Гнедовский, В. Ю. Дукельский // *Музей – культура, общество*: сб. науч. тр. – Москва, 1992. – 360 с.
 10. Дукельский В. Б. От музейного учреждения к музейной фирме / В. Б. Дукельский // *Музеи. Маркетинг. Менеджмент: практ. пособ.* / под. ред В. Дукельского, Н. Никишина. – Москва: Прогресс-Традиция, 2001. – С. 112–130.
 11. Сундиева А. А. Музей как культурная форма / А. А. Сундиева // *Культурные миры*: сб. ст. – Москва, 2001. – С. 210–215.

References

1. Yakovets I. O. Art museum of the 21st century: a monograph / I. O. Yakovets. – Cherkasy: O. Vovchok publisher, 2016 [in Ukrainian].
2. From the history of museology. // *Russian museum encyclopedia*. – 2014. – October 18. – Retrieved from: http://www.museum.ru/rme/sci_hist.asp.
3. Razgon A. M. Museology as a research discipline / A. M. Razgon // *Museology: Historically themed museums* / K. G. Levykina, V. Kherbst, (Eds.). – Moscow: Vysshaya shkola, 1988 [in Russian].
4. Razgon, A. M. Contemporary Museology and the Problem / Razgon, A. M. // *Sociological and Ecological Aspects in Modern Museum Activities in the Light of Cooperation With Other Related Institutions*. – Brno: Moravian Museum, 1979. – P. 29–37.
5. Razgon, A. M. Multidisciplinary research in museology / A. M. Razgon // *Museological Working Papers*, 1981. – No. 2. – P. 51–53.
6. Razgon, A. M. Museological Provocations 1979. *Museology – Science or Just Practical Museum Work?* / A. M. Razgon // *Museological Working Papers*. – 1980. – No. 1. – P. 11–12.
7. Razgon, A. M. Research Work in Museums: its Possibilities and Limits / A. M. Razgon // *Possibilities and Limits in Scientific Research Typical for the Museums*. – Brno: Musée morave, 1978. – P. 20–45, 99–127.

8. Vanslova E. G. Dynamics of the social functions of the Soviet museums (based on the materials of the expert survey) / E. G. Vanslova // *Museology. Issues of the theory and methods. Coll. articles of the State Research Institute of Culturology.* – Moscow, 1987. – P. 25–40 [in Russian].
9. Gnedovskiy M. B. Dukelskiy, V. B. (). Museum communication as a subject of a museological study / M. B. Gnedovskiy, V. B. Dukelskiy // *Museum – culture, society. Coll. articles.* – Moscow, 1992. – 360 p.[in Russian].
10. Dukelskiy V. B. (). From the museum institution to the museum enterprise. *Museums. Marketing. Management: A practical guide* / V. B. Dukelskiy, N. Nikishina (Eds.). – Moscow: Progres-Traditsiya, 2001. – P. 112–130 [in Russian].
11. Sundieva A. A. (). Museum as a cultural form / A. A. Sundieva // *Cultural worlds: Coll. articles.* – Moscow: Russian Culturology Institute, 2001. – P. 210–215 [in Russian].

**I. A. Yakovets,
E. L. Khramova-Baranova**

Historical, cultural and artistic environment of the 1960–1980s: the evolution of the museum form

The article is devoted to the study of the museum form as a subsystem of culture. The period of development of the museum in 1960-1980s in the context of historical, cultural and artistic environment is considered; beginning of the modern stage of formation of museum studies as a scientific and educational academic discipline.

The study of the modern museum form involves the study of a wide range of issues relating to both the history of museum affairs and theoretical problems of museum studies, as well as the problems associated with the study of the museum as a socio-cultural institute and the phenomenon of culture, which is updated with the development of museum studies as a science of XX century.

The overwhelming majority of scholars characterize the chronological period of the studied literature (1960–1980s) as the time of active influence of international community on the development of museum institutions, the science of museum affairs, the science of museums, or more narrowly the museum theory – such an understanding of museum studies only captures lies on the surface of the connection between the scientific discipline and one of its objects – the museum (now within the International Council of Museums (ICOM) museum studies has received full recognition).

The Soviet Union, which included Ukraine, also did not stand aside the problems discussed by the world society. Thus, the Soviet historian, museum historian, doctor of historical sciences, Professor A. Razgon, who was a student of another famous historian M. Rubinstein, approved museum studies as a scientific and educational discipline. He created a textbook, founded the Department of Museum Affairs at the Academy of Retraining Workers of Arts, Culture and

Tourism; The first in the Soviet Union he was awarded the academic title of "Professor in the Department of Museum Affairs".

Thus, considering that the question of social functions of the museum is not new to museum affairs, and most researchers who recognize the functions of documentation, education, upbringing as the basic ones, considering other functions to be derived from these functions, and given the large number of publications on these issues, it is unlikely to be fully resolved. This approach is based on a focus on the museum subject as the basis of the museum's activities.

It is noteworthy that in the Western countries an empirical approach to museum studies prevails.

Analyzing the current state of museum development, the researchers point to the possibility of identifying a new, modern stage of museum studies, which began in the 1990's, associated with the analysis of the process of introduction of new technologies in the museum – both information and organizational management.

Keywords: museum, evolution, museum studies, function, types of museum activity, historical, cultural and artistic environment.

**И. А. Яковец,
Е. Л. Храмова-Баранова**

Историко-культурная и художественная среда 1960–1980-х годов: эволюция музейной формы

Статья посвящена исследованию музейной формы как подсистемы культуры. Рассмотрены период развития музея 1960–1980-х годов в контексте историко-культурной и художественной среды; начало современного этапа формирования музееведения как научной и учебной академической дисциплины. Он характеризуется музееведческими исследованиями вне стен музея – в научно-исследовательских институтах, университетах и т.д. Показан вклад А. Разгона, М. Рубинштейна. Проанализированы вопросы создания Международного комитета по музеологии, научные дискуссии о приоритетных функциях музея, исследования различных видов музейной деятельности в работах западных ученых. Показано, что в странах Запада преобладал эмпирический подход к музееведению.

Ключевые слова: музей, эволюция, музееведение, функция, виды музейной деятельности, историко-культурная и художественная среда.